

Zrinka Jelaska

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb

Ines Novak

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb

ČEMU? INAČNOST GLASOVNOGA NAZIVLJA

Stvaranje stručnoga nazivlja često je dug i mukotrpan posao, što uglavnom nije očito iz njegova ishoda, a često nije povezano s glavnom svrhom – jednoznačnošću i općom prihvaćenošću. Preduvjet je tomu poslu dobro poznavanje pojave koju se želi imenovati. No uspješnost i prihvaćenost pojedinoga naziva ne ovisi samo o njegovoj prikladnosti.

U radu se raspravlja o načelima stvaranja fonoloških naziva, oprijmerenima najviše na glasovnome nazivlju. Pokušavaju se objasniti i neki od uzroka postojanju različitih naziva. Raspravlja se o pojavi mnogostruke inačnosti, o istoznačnosti i blisko značnosti naziva, te posuđenicama i njihovim hrvatskim zamjenama. Nude se i neki dosad manje poznati razlozi za odabir i stvaranje domaćih hrvatskih naziva i na primjeru pokazuju postupci usustavljanja.

0. Uvod

U nekim je prijašnjim razdobljima jezikoslovne povijesti (npr. u strukturalizmu) fonetika i fonologija bila jedna od najvažnijih disciplina. Fonološki pojmovi i nazivi bili su predmetom bavljenja i različitih hrvatskih jezikoslovaca, a jedna su od posljedica toga različiti nazivi za pojedine glasovne skupine, čak i po nekoliko desetaka. No danas su druge discipline znatno popularnije pa je sve manje hrvatskih stručnjaka koji se bave fonologijom, što je jedan od razloga da fonološko nazivlje nije usustavljeno. U znanstvenim i stručnim djelima čitatelju je nužno znati na što se pojedini naziv odnosi jer katkada jedan naziv ima različito značenje, a različiti nazivi odnose se na isto. Studenti i drugi jezični stručnjaci trebali bi bar prepoznavati različite nazive prema predmetu svoga bavljenja, dok bi specijalizirani stručnjaci poput fonologa, fonetičara i lin-

gvista koji proučavaju različite jezike svijeta trebali poznavati najrazličitije nazive i razumjeti s kojih stajališta pristupaju fonološkim jedinicama.

U hrvatskome standardnome jeziku za pojedine glasove i glasovne skupine postoji nekoliko naziva. Pojavljuju se i hrvatski i strani nazivi, uglavnom latinski, a za pojedine pojmove ima i po nekoliko istoznačnica. Iako strani nazivi uglavnom dobro služe, ipak treba razgraničiti nazive koji se čine istoznačnim i u općoj uporabi dati prednost jednomu od nekoliko postojećih naziva.

Za školsku uporabu bilo bi najbolje da postoji jedan hrvatski naziv i posuđenica koja se rabi u znanosti. Međutim, stanje u struci odražava se i u priručnicima namijenjenima za školu pa se u njima znaju odabrati vrlo različiti nazivi. To je vjerojatno jedan od razloga zašto fonologija učenicima nije draga.

Kako se ne bi ostalo samo na dojmu i profesorskome iskustvu, provedena je mala anketa u kojoj je stotinjak čakovečkih gimnazijalaca iskazivalo stavove prema disciplinama hrvatskoga jezika. Na pitanje koji im je dio hrvatskoga najmanje zanimljiv, gimnazijalci su navodili redom: fonologija (43% učenika), morfologija (28%), fonetika (14%), sintaksa (10%), leksikologija i leksikografija (5%). Na pitanje što im je u dosadašnjem jezičnome obrazovanju prouzročilo najviše poteškoća, odgovorili su terminologija (63%), ali i definicije (31%), dok tek nekoliko učenika (6%) smatra da su glavni problem primjeri. Najviše učenika bavilo bi se onomastikom (28%), sociolingvistikom (27%) i psiholingvistikom (25%), sintaksom tek 14%. Zanimljiv je, međutim, njihov dojam, da su upravo fonetika i fonologija danas najpopularnije, usprkos tomu što bi se najmanji broj učenika bavio tim jezičnim disciplinama – na drugome su mjestu leksikologija i leksikografija (29%), na trećem sintaksa (18%), a na četvrtome dijalektologija (8%).

U ovome će se radu pokušati objasniti i neki od uzroka postojanja (brojnih) inačica u hrvatskome glasovnome nazivlju, uz manji broj primjera iz srodnoga (npr. oblikovni organi i njihovi dijelovi) i drugoga fonološkoga nazivlja, koje znaju uzrokovati prijepor u odabiru, tj. preporuci za opću uporabu. Odabiranje prikladnih naziva za širu ili opću uporabu, posebno školsku, samo je jedan od razloga zašto je glasovno nazivlje u hrvatskome jeziku nužno što prije, ali i što bolje usustaviti.

0.1. Građa

Od većega broja postojećih fonoloških djela odabrano je osam nastalih u rasponu od četrdesetak godina (od 1966. do 2004.) iz kojih je pri-

kupljena građa. To su:

- Jezik*, leksikon S. Babića (1966): kratica Ba,
Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva R. Simeona (1969): kratica S,
Opća fonologija i fonologija suvremenoga talijanskoga jezika Ž. Muljačića (1972): kratica M,
Hrvatska gramatika E. Barić i dr. (1979, 1990, 1995): prema Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje kratica I,
Glasovi hrvatskoga književnoga jezika D. Brozovića (1991): kratica Br,
Fonetika hrvatskoga književnog jezika I. Škarića (1991): kratica Š,
Gramatika hrvatskoga jezika S. Težaka i S. Babića (1994): kratica TB,
Fonološki opisi hrvatskoga jezika Z. Jelaske (2004): kratica J.

Većina je od njih bitno utjecala na nazivlje u struci, neka se od njih još pojavljuju na popisima ispitne literature iz temeljnih lingvističkih disciplina, na dodiplomskome i poslijediplomskome studiju. Kao polazišna građa poslužio je *Rječnik glasovnog nazivlja* iz najnovije knjige jer ima najviše novijih naziva kojih nema u drugim djelima, iako u Simeonovu rječniku ima najviše starijih naziva (od kojih se neki rijetko ili uopće ne rabe). Građi je pridodano nekoliko naziva iz članka I. Ivasa 2004. Ukupno je skupljeno i raščlanjeno 605 naziva.

0.2. Potreba za usustavljanjem naziva

U prikupljenoj građi od šestotinjak glasovnih naziva dva se glavna uzroka potrebe za usustavljanje naziva općenito (višeznačnost jednoga i značenjska inačnost različitih naziva) nalaze možda i u većoj mjeri nego u nekim drugim disciplinama. Još je jedan uzrok potrebi za usustavljanjem glasovnog nazivlja činjenica da su glasovni nazivi često u dvočlanome spoju s nadređenim pojmom glas koji i sam ima inačice i sinonime. D. Brozović služi se uglavnom nazivom *fon* (bezvučni fon, bilabijalni fon, dentalni fon) (1991). I. Škarić umjesto naziva *glas* predlaže naziv *glasnik* (bezvučni glasnik, bilabijalni glasnik, bočni glasnik) (1991). Z. Jelaska smatra da bi naziv *glasnik* bio dobar kao hrvatska zamjena nazivu *fonem*, a *glas* bi mogao ostati u značenju *fon* (2004). Ni jedan od navedenih prijedloga nije općeprihvaćen. Osim *glasa*, *fona*, *glasnika* i *fonema* kao drugi član naziva u prikupljenoj građi često se pojavljuju: *suglasnik*, *samoglasnik*, *konsonant*, *vokal*, *zatvornik*, *otvornik*. Da su se u građu sustavno unosile i navedene inačice, broj prikupljenih naziva bio bi i nekoliko puta veći.

U (2) nalaze se odrednice (poneke s primjerom) naziva *polusamoglasnik* u Simeon 1969, koje su uglavnom prijevodi stranih odrednica. Simeon najprije navodi da je polusamoglasnik prijevod naziva koji su antički gramatici rabili za suglasnike koji se poput samoglasnika mogu izgovoriti zasebno (*l, m, n, r, s*), za razliku od »nijemih« *d, t...* – za izgovor kojih je potreban pomoćni samoglasnik. Poslije navodi druge.

(2)

1. sonanti ili samoglasnici pod utjecajem nenaglašenosti, npr. u nj. *i (= j)*
2. u engleskom *w, y* koji su fonetički vokali, ali se rabe kao konsonanti, npr. *wall, yoke*
3. u f. vrše funkciju suglasnika: *i* u *lieu, u* u *lui*
4. zvučni frikativni palatal *j* među vokalima i iza njih čuje se obično kao poluvokal, npr. fr. *pied*, engl. *time*, u nj. je *j* osjetljivo oštrije, npr. u *Jahr*.
5. u r. fonem *j* stoji u sustavu konsonantizma, ali pozicijski češće zvuči kao neslogovni glas *i*.
6. tri slova u ruskom alfabetu od kojih jedno poluvokal *i* koji vrši funkciju druga dijela diftonga
7. glasovi koji služe za tvorbu diftonga
8. str. poluglasovi jor i jer
9. mukli popratni glas koji se čuje uz suglasnik koji se izgovori sam za se
10. neodređen, nehajno i nerazumljivo, nejasno izgovoreni samoglasnik
11. neslogovni samoglasnik obilježen je višim položajem jezika nego li suglasnik... Potrebno je imati poseban naziv za neslogovni samoglasnik da bi se razlikovao od slogovnoga
12. rudimentarni vokal, neodređen ili sa stanovitom vokalskom bojom, koji se pojavljuje u običnom razgovornom jeziku, osobito u brzorječici ili u dječjem govoru
13. glas *r* u hs. koji je u nekim položajima suglasnik, u nekima samoglasnik
14. glas koji je između samoglasnika i suglasnika te istodobno ima značajke jednoga i drugoga
15. naziv za sonante, slogovno obilježje kojih se ustanovljuje ne samo kriterijima, koji se primjenjuju za polysuglasnike, već također i načinom artikulacije

1. Načini stvaranja naziva

Sređivanje nazivlja u određenoj disciplini ili njezinu dijelu uključuje odabiranje među postojećim nazivima i stvaranje novih. Kao i na drugim jezičnim razinama, stvaranje novih naziva i u fonologiji uključuje preuzimanje iz stranih jezika, tvorbu i prijenos značenja.

1.1. Preuzimanje stranih naziva

Preuzimanje stranih naziva, npr. *oral*, *dorsum*, čest je postupak, često ne i najbolje rješenje. Neki su od njih svojim glasovnim sastavom i raspodjelom uklopljeni u hrvatski, npr. *klik* prema engl. *click*. Drugi su prilagođeni, npr. *bukal* prema lat. *bucca*, *afrikat* ili *afrikata* prema lat. *affricata* (Simeon 1969). Treći su neuklopljeni: donekle – npr. *aproksimant*, *sibilant*, *larinks* ili *posve* – npr. *glottal cry*, *brethy voice*.

Ako u hrvatskome ne postoji domaća riječ za neku stranu riječ (tj. riječ iz stranoga jezika), a nije ju jednostavno napraviti, teškoća nije velika ako je riječ podrijetlom latinska ili ako postoji latinski naziv jer za latinske riječi postoje pravila preuzimanja u hrvatski, a norma ih smatra prihvatljivima. Katkada je znatno teže prilagoditi stranu riječ iz drugih jezika. Tada rješenje često nije u preuzimanju strane riječi ili transfonemizaciji, nego u stvaranju vlastitih riječi.

1.2. Značenjski prijenos

Uz tvorbu, prijenos značenja jedan je od najčešćih načina stvaranja novih riječi, gdje se po sličnosti značenja postojeći oblik riječi povezuje s novim pojmom. Među glasovnim nazivima u latinskome, njemačkome i engleskome, glavnim stranim izvorima hrvatskoga nazivlja, većina je nastala prijenosom značenja. I u hrvatskome su jeziku mnogi glasovni i srodni nazivi nastali metaforizacijom, npr. *nepce* 'malo nebo', *leđa* (jezika), *kruna* (jezika), *hrbat* (jezika), *oštrica* (jezika), *zapor* – potpuni zatvor. Neki su nazivi preneseni iz same fonologije, poput *pristupni* i *odstupni* dvoglasnici prema dijelovima sloga: *pristup(ni)* i *odstup(ni)*. Mnogi su od njih prevedenice, odnosno utemeljeni su na prijevodu stranih naziva, npr. *leđa* i *hrbat* prema lat. *dorsum*, *kruna* prema engl. *crown*, *oštrica* prema engl. *blade*.

1.3. Tvorba

Neki su glasovni nazivi nastali prefiksalsnom tvorbom, npr. *prednepčanik*, *prethaktanik*, *prethprtenik*, *nešumnik*, *nevisočnik*, *bezvučnik*, *bezglasnik*.

Većina je naziva nastala sufiksalsnom tvorbom, npr. *plućnik*, *jedrenik*,

leđnik, međuzubnik, nadzubnik, mrmornik, odječnik. Najčešći je slučaj ojednočlanjenje, tj. tvorba jednočlanoga naziva umjesto dvočlanoga, npr. *tekući suglasnik* – *tekućnik* za *likvide*, *piskavac* za *piskavi glas*, *približnik* za *aproksimant*. Kao što se vidi iz navedenih primjera, i oni mogu biti prevedenice, riječi nastale po stranome uzoru.

Prefiksarno-sufiksarnom tvorbom sami glasovni nazivi uglavnom i ne nastaju, jedan je od rjeđih primjera *podvršnik* za retrofleksni glas. Obično se glasovni nazivi koji u sebi imaju i prefiks i sufiks izvode iz tako načinjenih naziva, npr. *ousnjenik* je nastao od *ousnjenje* za labijalizaciju, *onosnjenik* od *onosnjenje* za nazalizaciju, *ojedrenik* od *ojedrenjenje* za velarizaciju. Tako je *ojednoglasnjeni* otvornik *monoftongizirani* vokal, izvodi se od riječi *ojednoglasnjenje* prema *monoftongizacija*.

Slaganje je rjeđi način tvorbe, ali se njime također tvore jednostavniji nazivi, npr. složenice *dvousnjenik, hrptenonepčanik, jednoglasnik*, ili polusloženice, npr. *nepčano-desnički glas* za *palatoalveolar*, koje mogu biti i višestruko složene, npr. *vrhjezično-stražnjonadzubni glas* ili *vrhjezično-tordonepčani glas*.

1.4. Značenjski prijenos i tvorba

U tvorbi glasovnoga nazivlja često temelj nisu postojeći glasovni nazivi, nego osnove nastale prijenosom značenja, izravnim poput *okretnik* ili *oštričnik* za *koronalni glas*, *pusnik* za *dvousnjeni kloknik (klik)*, *bočnik* za *lateral*, *kliznik* za engl. *glide*, *protočnik* za *likvid*, *treptajnik, drhtajnik, odječnik, praskavac* ili izvedenim iz postojećih, npr. *leđnik* od *leđa jezika*, *oštričnik* od *oštrica (jezika)*.

1.5. Zvučni prijenos i tvorba

Kao u malome dijelu svih hrvatskih riječi, nekolicina je glasovnih naziva nastala izvođenjem na osnovi oblikovanoj prijenosom zvuka koji proizvodi sam glas, tj. oponašanjem prototipnoga zvuka samih nazvanih glasova u osnovi, npr. *kloknik, coknik, kljočnik, haknik, haktanik, pucketavi glas*.

2. Načela stvaranja i odabira naziva

Mogla bi se navesti različita načela odabira pojedinih naziva, brojem i sastavom. U E. Barić i dr. 1999:296 navedeno ih je deset, gotovo sva se odnose i na glasovne nazive. Teškoća mogu biti treće (proširenost) jer ono može nadvladati ostala, možda i deseto (značenje naziva ne smije se

bez valjana razloga mijenjati – ne treba istomu nazivu davati nova značenja) jer korisnicima nije uvijek jednostavno prihvatiti valjanost nekoga razloga. Ovdje su predložena najvažnija koja se odnose na glasovno nazivlje: značenjska i oblična (jednoznačnost, sustavnost), oblična (uklopivost, točnost, jednostavnost), značenjska (sadržajna jasnoća, slikovitost, korisnost). Zanimljivo je da neka od njih uzrokuju smanjivanje broja (postojećih) naziva, a druga njihovo umnožavanje.

2.1. Jednoznačnost

Nazivi bi trebali biti jednoznačni, što znači jedan oblik za jedno značenje. To je jedna od najvećih težnja, posebno u znanstvenoj uporabi. Višeznačnice su, posebno ako im je značenje iz istoga ili srodnoga semantičkoga polja, poteškoća u nazivlju budući da dovode do nesporazuma. Stoga bliskoznačnice treba jasno razgraničiti. Neki jezikoslovci smatraju da je poseban nedostatak naziva ako dva ili nekoliko značenja pripadaju istome području, tj. disciplini. S takvoga se strogoga stajališta pokušava npr. zamijeniti naziv *glas* 'najmanji govorni odsječak' kao istozvučnica, odnosno jedno od značenja višeznačnice *glas*, druga su 'razlikovni glas' (*fonem*), potom 'učinak rada govornih organa' (*ljudski glas*), 'visina tona u pjevanju' itd.

I u hrvatskome standardnome jeziku, ali i u drugim jezicima, katkad ne postoje posebni nazivi za nadređenu ili njoj podređenu skupinu glasova. Oni se često ne razlikuju budući da je prototipna podređenica često naziv za cijelu nadređenu kategoriju (npr. *palatal* koji uključuje *prave palatale* i *pretpalatale*). To je razumljivo kao svojstvo općega jezika, razumljivo je i na početku proučavanja pojava. No znanstveno nazivlje teži jednoznačnosti i različiti se pojmovi trebaju razlikovati i različitim riječima, posebno zato što u znanstvenim tekstovima često kontekst nije dovoljan da se isključi višeznačnost.

Među latinskim glasovnim nazivljem u hrvatskome teškoća počinje s osnovnom podjelom: naziv *konsonant* suprotstavljen je nazivu *vokal* kao nadređen pojam, a nazivu *sonant* kao podređen pojam. Stoga se moguća višeznačnost rješava(la) dodavanjem atributa *pravi* konsonanti uz podređenicu, no često tek onda kada proizvođač poruke pretpostavi ili zaključiti da primatelji možda neće moći uspješno razlikovati jedno od drugoga značenja. U hrvatskome nazivlju takva teškoća ne postoji: nazivu *otvornik* za *vokal* suprotstavljen je naziv *zatvornik* za *konsonant*, a nazivu *zvonačnik* za *sonant* suprotstavljen je naziv *šumnik* za (*pravi*) *konsonant*.

2.2. Sustavnost

S jedne strane sustavnost u nazivlju uključuje izraznu usklađenost. Za razliku od niza *samoglasnici, prijelazni glasnici i suglasnici* (E. Barić i dr. 1979) po jednočlanosti izraza sustavniji je niz *samoglasnici, prijelaznici i suglasnici*. Za razliku od niza *vokalski, sonantski i šumni fonovi* (Brozović 1991) po stranome podrijetlu sustavniji je niz *vokalski, sonantski i konsonantski fonovi*. Isto je tako usklađeniji dvostruki niz međunarodnih i domaćih naziva: *vokali ili otvornici te konsonanti ili zatvornici* prema *silabemi* ili *samoglasnici te asilabemi ili suglasnici*, nego jednostruki niz u kojemu se izmjenjuju međunarodni i domaći. Stoga se u stvaranju glasovnih naziva može pojaviti i potreba za nazivom koji bi ispunio prazninu u nizu iskazujući neki pojam koji postoji samo u hrvatskome, tako je npr. nastao naziv *rofon glasovi* (Jelaska 1997).

S druge strane sustavnost uključuje sadržajnu usklađenost, ona se može pojaviti na različitim razinama. Po semantičkim je odnosima za razliku od niza *otvorni, poluotvorni i šumni glasovi* (Babić 1967) sustavniji niz *otvorni, poluotvorni, zatvorni* (Težak i Babić 1973), a jednako bi sustavni bili nizovi *otvorni, poluzatvorni, zatvorni* ili duži, tj. prošireniji *otvorni, poluotvorni, poluzatvorni, zatvorni*.

Posebno je važna sustavnost po načelu da se ne miješaju različiti vidovi pojavnosti pojedinoga pojma. Tako Brozović ističe da su tradicionalne podjele na *konsonante* i *vokale* ili na *konsonante, sonante* i *vokale* posve neprimjerene, a dodaje da »sonanti mogu biti i konsonantima i vokalima (...) jer se miješaju načelno različiti kriteriji: funkcija u slogu (nositelji i nenositelji slogovnosti) i priroda fonova. Vokal je uvijek vokal, bez obzira na to da li je silabem (...) ili asilabem, sonant je uvijek sonant, bez obzira na to da li jest ili nije nositeljem sloga, a samo su turbulenti uvijek asilabemi, izuzmemo li pojedinačne specijalne slučajeve kao *psst!*, gdje je *s* u osobitom smislu nositelj slogovnosti, ali to ne pripada artikuliranomu govoru (obrađenome u fonetici), i zato je izvan jezičnoga sustava. / Fonove dakle možemo dijeliti ili na šumnike, sonante i vokale, ili na suglasnike i samoglasnike, ali ne smijemo miješati kriterije.« (Brozović 1991: 412–413).

2.3. Uklopivost

Uklopivost se odnosi na izraznu prilagođenost naziva, koja pretpostavlja izraznu usklađenost s jezičnom normom. Najuklopljiviji su nazivi glasovnim sastavom i raspodjelom posve prilagođeni hrvatskomu jezi-

ku, tvoreni kao i drugi domaći nazivi koji se jednako sklanjaju i pripadaju istomu značenjskomu nizu. U tome je smislu naziv *slivenik* uklopljeniji u šumnički niz *tjesnačnik* – *slivenik* – *zapornik* nego što je naziv *afrikata* uklopljen u niz *frikativ* – *afrikata* – *okluziv*, budući da je *afrikata* jedini naziv ženskoga roda, tj. pripada e-sklonidbi. Po tome bi načelu bolje bilo *afrikat* (zapisan u Simeonovu rječniku).

2.4. Točnost

Točnost u nazivu uključuje poklapanje temeljnoga značenja (koje proizlazi iz tvorbenoga ili prototipnoga) sa značenjem na koji se naziv odnosi. Po tome npr. naziv *samoglasnik*, iako već tradicionalni hrvatski naziv, nije dobra zamjena za *vokal* jer mu se značenje posve ne poklapa – vokali mogu biti i suglasnici uz zvonkije vokale (npr. *e* u *dvanaestica*, *jedanaesterac*), a konsonanti mogu biti samoglasnici ako nisu okruženi vokalima (npr. *r* u *trn* ili *l* u *monokl*, čak i *s* u *pst*). Stoga ni naziv vokalsko *r* nije posve točan, dok samoglasničko *r* jest.

2.5. Jednostavnost

Jednostavnost nazivlja u načelu znači prednost jednočlanoga naziva umjesto dvočlanoga ili višečlanoga, zatim dvočlanoga umjesto tročlanoga itd. Tako su jednostavniji nazivi *otvornik* umjesto *otvorni glas*, *zvučno jednačenje* umjesto *jednačenje po zvučnosti*, *mjesno jednačenje* umjesto *jednačenja po mjestu tvorbe*.

Dvočlanost ili višečlanost naziva nedostatak je mnogih starijih hrvatskih naziva u odnosu na strane nazive. Jedan je od brzih i uspješnih načina smanjivanja broja sinonimnih izraza, koji u određenim kontekstima nisu sinonimi, izbjegavanje dvočlanih inačica (npr. *aspirirani glas* / *aspirirani glasnik* / *aspirirani fonem* / *aspirirani fon* / *aspirirani suglasnik* / *aspirirani konsonant* → *aspirirani*). Time se broj inačica može i izrazito smanjiti.

Katkad se načelu jednostavnosti suprotstavlja nepoznatost novoga naziva, pa bi se tako smatralo da je bolje *strujni glas* umjesto *strujnik* ili *plućni glas* umjesto *plućnik*. Psihološki i didaktički svakako može biti korisno naziv koji se prvi put uvodi predstaviti dvočlanim nazivom koji se sastoji od pridjeva i imenice pa tek onda imenicom izvedenicom. No u češćoj uporabi, a ona se, kao što je rečeno, ne može uvijek predvidjeti, jednostavnost je jednočlanost. To je jedan od razloga da su se neki nazivi stranoga podrijetla koje bi bilo bolje izbjeći proširili na račun domaćih hrvatskih riječi.

2.6. Sadržajna jasnoća

Načelo sadržajne jasnoće uključuje prozirnost prema predmetu. Prema tomu su načelu npr. fonološki nazivi *zanaglasnica* i *prednaglasnica* prikladniji nazivi nego *prisonjenica* i *naslonjenica* jer se »prislanja uz nešto« neovisno o strani, a »naslanja na nešto« također neovisno o strani (Jelaska 2004). Budući da su proklitike nenaglasne riječi koje se nalaze ispred naglasne, a enklitike nenaglasne riječi koje se nalaze iza naglasne, *prednaglasnica* je jasnija od *prisonjenice*, a *zanaglasnica* od *naslonjenice*. Prema načelu sadržajne jasnoće I. Ivas predlaže naziv *nadzubnik* umjesto *desnik* jer izraz *desni* nije »prostorno precizan« (2004:68).

2.7. Slikovitost

U tvorenju novih naziva, naročito ako ih je potrebno ponuditi odjednom ili u kratkome vremenu velik broj, slikovitost je poželjno obilježje jer olakšava usvajanje. Iako bi slikovitost mogla biti uvrštena kao obilježje sadržajne jasnoće, izdvojena je kao posebno načelo zbog dva razloga.

Jedan je pomoć u pamćenju samoga naziva i bitnih obilježja glasa, u čemu su hrvatski nazivi načelno u prednosti pred stranima zbog veće prozirnosti, često i veće čestoće pojavljivanja određenoga korijena ili osnove i u stablu riječi. Slikovitost hrvatskih domaćih riječi može posebno pomoći ako je dio odrednice, npr. naziv *tjesnačnik* povezan s tjesnacem kroz koji prolazi zračna struja pri oblikovanju glasova poput *fs š*.

Drugi je činjenica da u nekim slučajevima slikovitost može ometati prihvatljivost naziva, npr. ako se kosi s dotad proširenom slikom, ako mogućim korisnicima djeluje kao udaljenija slika od postojeće itd. Kao primjer može se navesti naziv *jedrenik za velar*. D. Stolac smatra da je taj naziv tvorbena prilagođen kalk, ali se pitala koliko je pogođen iz višeznačnoga niza latinske riječi *velum: jedro, zastor, pokrivač*; anatom. *stražnje nepce* jest (1991:136). Sličnost između jedra i mekoga nepca sastoji se u mekoći, djelomičnoj učvršćenosti i pomičnosti, te zračnoj struji kojoj spuštenost onemogućuje kretanje. Sličnost između zastora i mekoga nepca sastoji se od mekoće, djelomične pričvršćenosti i pomičnosti, te zastiranja prolaza zračnoj struji. I. Ivas predlaže *zastornik* umjesto *jedrenika* jer pomorstvo smatra drugim metaforičkim područjem (2004:68). On zastupa načelo da prihvaćene međunarodnice, koje novija otkrića nisu učinila zastarjelima i netočnima, treba prevoditi unutar što bližega metaforičkog područja.

2.8. Korisnost

Načelo korisnosti u glasovnome nazivlju traži nazive za različite kategorije svrstavanja glasova koje struka može smatrati nužnima. Ako se uspoređuju sva obilježja glasova, i razlikovna i prateća, odnosno ako se glasovi promatraju s različitih strana, mnoštvo naziva bit će razumljivo i potrebno. Tako može biti potreban naziv *usnik* ili *bukal* kao glas oblikovan u ustima ili usnoj šupljini za razliku od onih koji su oblikovani drugdje, ili za potrebe fonoloških opisa usnike se može dijeliti prema tome oblikuju li se u središtu usne šupljine (*zubnici*, *desnici* i *nepčanici*) ili u njezinim rubnim dijelovima (*usnenici*, *jedrenici* i *resičnici*). Jasno je da se broj naziva povećava što se stručnije pristupa glasovima, a smanjuje što je uporaba općenitija.

3. Postupci stvaranja i odabira naziva

Stvaranje novoga pojma i naziva dug je i mukotrpan posao, ali nužan želi li se stvoriti posve usustavljeno nazivlje. Katkad novi postupci mogu samo unijeti zbrku i pomutnju, posebno kada stariji, a neprikladni i dalje supostoje ili kada se starijima promijene značenja pa ih se rabi u novome. Slično je i s odabirom naziva. Kao što je rekao I. Ivas: »Rad na nazivlju nije površinski: uodnošavanje tradicionalnih međunarodno prihvaćenih termina s postojećim domaćim nazivljem te pokušaj stvaranja odgovarajućega novoga nazivlja nužno uvlači u dubinu odnosa riječi i stvari, odnosno termina, pojmova i stvari. Tako se ujedno otkriva neprikladnost upotrebljivanih termina koji skreću pogled na nebitno ili čak zastiru pravu narav predmeta (primjerice stariji naziv *guturali*, koji preširoko obuhvaća glasove proizvedene grkljanom, ždrijelom i mekim nepcem). Obnavljanje je nazivlja efikasan način da se osvijesti znanje o predmetu, pa zato i ključni dio svake struke.« (2004:67). U tako znanstveno i stručno tešku i zahtjevnu poslu posebno može obeshrabriti nemogućnost predviđanja njegova ishoda – i najbolje sastavljeno i odabrano nazivlje ne mora dovesti do njegove prihvaćenosti.

Uspješnost pojedinih naziva ovisi o njihovoj obličnoj i značenjskoj prikladnosti, ali i o općoj prihvaćenosti (u struci ili šire). Ona je često povezana i s pravodobnosti naziva jer često prikladniji naziv nije (posve) prihvaćen jer se pojavio prekasno, kad je neki neprikladniji već postao vrlo udomaćen i proširen.

No uspješnost pojedinih naziva može biti povezana i s nedovoljnim promicanjem prikladnijega naziva. Kao primjer nenadanoga nagloga proširenja može poslužiti engleski naziv *competence* koji je kao izvorni

jezikoslovni pojam lingvista N. Chomskoga poznat na hrvatskome kao *spodobnost* već desetljećima, u uskoj stručnoj uporabi, dok je riječ *kompetencija* postojala u hrvatskome u posebnim značenjima. Prodor naziva *kompetencija* prema engleskome *competence* uslijed nepravodobnoga promicanja već postojeće *spodobnosti* u velikome je stupnju uspio: *kompetencija* je zauzela njezino mjesto (više Jelaska 2005a i 2005b).

3.1. Važnost pravodobnoga stvaranja naziva

Strani nazivi za koje ne postoje hrvatske istovrijednice nisu poteškoća za širu javnost jer se u rijetkim potrebama mogu jednostavno navoditi strane riječi, u navodnicima ili kurzivno napisane. Međutim, oni to mogu postati ako se za pojmovima koje izražavaju pokaže potreba. Stoga je za njih važno stvoriti istovrijedne hrvatske nazive. No važno je i zbog nečega drugoga. Nemoguće je točno predvidjeti hoće li koji pojam biti bitan u hrvatskome jeziku, to ovisi o mnogim okolnostima. A ako postane, što se može dogoditi sasvim nenadano i gotovo preko noći i s pojmovima koji postoje već desetke godina, možda ga se ne će stići preduhitriti hrvatskim nazivom.

Kao primjer pojma za koji nije bilo hrvatskih naziva može se navesti glas oblikovan vrškom jezika koji se uzdiže i jednim zamahom dotakne gornju usnu stijenk, najčešće u području desni. Za njega je postojao samo engleski naziv *tap*. Taj glas u hrvatskome jeziku nije fonem pa se može učiniti da je nevažno pronaći hrvatsku istovrijednicu za engleski naziv. No kada se opisuju različiti glasovi svijeta, važno je navesti i takav način tvorbe. Da se ne bi proširio naziv *tap* (koji bi se možda dvojako izgovarao, *tep* i *tap*) ili po izgovoru *tep*, predložen je naziv *dotačnik* (Jelaska 2004). Slično je i s glasom oblikovanim uzdignutim i izokrenutim vrhom jezika koji pri povratku u početni položaj okrzne gornju usnu stijenk, na engleskome se zove *flap*, na hrvatskome *okrznik* (Jelaska 2004).

3.2. Naziv kao pomoć uočavanju pojma

Osim normativnih i drugih razloga za proučavanje stranih pojmova koji se i ne čine nužnima skupa s njihovim nazivima, postoji još jedan, gotovo posve nepoznat razlog. Katkad je svijest o postojanju nekoga pojma u drugome jeziku i pokušaj pronalaženja ili stvaranja istovrijednice temelj uočavanju pojma samoga, prepoznavanju njegove opstojnosti i važnosti. Na primjer, fonemičnost nekoga glasa u kojemu drugomu jeziku često je temelj za slušno opažanje u vlastitomu. Pojedinci se još sjećaju vlastitoga otkrića novoga hrvatskoga glasa *n* kao u riječi *tanka*. Uopće nisu bili svjesni da fonem *n*, koji se tvori na desnim, ima tako

različitu inačicu, alofon tvoren na istomu mjestu kao hrvatski jedrenici *k*, *g* ili *h*, dakle nosni jedrenik umjesto desnika.

Tako je i poznavanje spomenutoga dotačnika ili pak okrznika pokazalo da na oba ta načina hrvatski govornici ostvaruju hrvatski fonem *r*, ne samo neki pojedinci, nego i skupine govornika. Trebalo bi samo istražiti koliko, je li riječ o razvojnoj inačici, dijalektalnoj, regionalnoj, dvojnoj i dr.

3.3. Razlikovanje značenjskih inačica

Normativno se u nazivlju određuje prednost jednomu od nekoliko postojećih naziva (npr. *tjesnačnik* i *trenik*). Među postojećim nazivljem potrebno je provesti nekoliko vrsta postupaka da bi se odredilo treba li uopće i kada odabirati jedan od nekoliko naziva. U tome u hrvatskome glasovnome nazivlju može biti teškoća na različitim razinama, iako dio njih hrvatski dijeli i s drugim jezicima. Proučivši naziv, jezik odakle dolazi, doba kada je nastao, teorijski okvir u kojemu je nastao, treba razlikovati isto značne (što se npr. događa kada glasovi podrijetlom pripadaju dvama jezicima, stranome i domaćemu), odnosno inačne nazive koji se odnose na isti ili jednak pojam od onih koji mogu biti ne samo bliskoznačnica, nego i različitoznačnica jer jednu pojavu promatraju s različitih gledišta. U hrvatskome se glasovnome nazivlju pojavljuje nazivlje nastalo prema oblikovačima i njihovu pokretu (npr. *približenik*, *aprosimant*, *treptajnik*, *drhtajnik*, *vibrant*, *dotačnik*), prema načinu kako zračna struja prolazi (npr. *bočnik*, *lateral*, *trljani*, *trljajni glas*), prema obliku prepreke (npr. *tjesnačnik*), prema djelatnosti tijekom oblikovanja (npr. *kliznik*, *slivenik*, *protočnik*, *tekućnik*), prema slušnome dojmu (npr. *šumnik*, *zvonačnik*, *šuštavac*, *piskavac*, *rofon*).

Na primjer, pri odabiru između naziva primljenica *okluzivi* i *eksplozivni*, odnosno domaćih naziva *zapornici* i *praskavci*, treba prvo razlučiti jesu li oba naziva zaista sinonimi. U hrvatskome se jeziku oba naziva odnose na glasove *p t k b d g* pa bi po tome bili istoznačnice. Naime, prototipni su hrvatski okluzivi (zapornici) eksplozivni (ili praskavi). Mogući izostanak praska prisutan u eksplozivima nije razlikovno obilježje, već (za hrvatske govornike) neprimjetno inačno obilježje. To znači da su okluzivi (lat. *occludere* – zatvoriti) bez praska jezično neprimjetan alofon u hrvatskome. Oba se na jednak način mogu primijeniti na hrvatski i po tome su ravnopravna. Kako opisuju iste glasove s različitih stajališta, oba naziva mogu biti i korisna. Naime, s fonetskoga stajališta ta su dva naziva raznoznačnice: okluzivi su nastali prema načinu oblikovanja okluziji – zaporu, tj. potpunome zatvoru, a eksplozivni prema zvuku koji nastaje u trenutku nagloga otvaranja.

Za opću uporabu ipak bi trebalo odabrati ili preporučiti jedan. Kako?

Budući da su okluzivi nazvani prema potpunome zatvoru prolaza zračnoj struji, bili bi nadređen pojam i glasovima koji po uklanjanju potpunoga zatvora uslijed nagloga proboja zračne struje stvaraju čujni prasak (*eksplozivi* ili *praskavci*), i glasovima kojima se zračna struja po uklanjanju ne probija naglo pa prasak izostaje (*neeksplozivi*, *implozivi* ili *nepraskavci*). To pak znači da su eksplozivi prototipna vrsta okluziva.

3.4. Primjer usustavljivanja

Postupci u usustavljivanju glasovnoga nazivlja oprimjerit će se nazivom *frikativ*, koji se odnosi na glas oblikovan govornim organima tako približenima da tvore tjesnac kroz koji se zračna struja tarući probija. Naziv *frikativ* nastao je prema lat. *fricare* – trti, *fricatio* – trenje (Simeon 1969). U hrvatskome se isti glasovi (*s, š, z, ž, f, h*) nazivaju različitim nazivima, kao u (3).

1. frikativ	J	I	S	TB		Š	M	1.	(3)
2. frikativni glas			S					2.	
3. frikativni suglasnik	J		S		Ba		Br	3.	
4. konstriktiv							M	4.	
5. konstriktivni glas			S					5.	
6. konstriktivni suglasnik			S					6.	
7. kontinuant	J		S					7.	
8. kontinuirani glas			S					8.	
9. kontinuirani suglasnik			S				Br	9.	
10. neprekidni glas	J	I					M	10.	
11. neprekidni suglasnik							Br	11.	
12. predušni glas			S					12.	
13. predušni suglasnik			S					13.	
14. produljeni glas			S					14.	
15. produljeni suglasnik			S					15.	
16. produžni glas			S					16.	
17. produžni suglasnik			S					17.	
18. spirant	J		S		Ba			18.	
19. spirantni suglasnik							Br	19.	
20. strujnik				TB				20.	
21. strujni glas	J		S					21.	
22. strujni suglasnik			S		Ba		Br	22.	
23. tjesnačnik	J			TB				23.	
24. tjesnačni glas			S					24.	
25. tjesnačni suglasnik		I	S		Ba	Š	Br	25.	
26. trajnik	J							26.	
27. trajni glas			S					27.	
28. trajni suglasnik			S					28.	
29. treni glas			S					29.	
30. treni suglasnik			S					30.	
31. trljani glas			S					31.	
32. trljani suglasnik			S					32.	
33. trljajni glas			S					33.	
34. trljajni suglasnik			S					34.	
35. trveni glas			S					35.	
36. trveni suglasnik			S					36.	
<i>ukupno</i>	8	3	29	3	4	2	6	3	

Klaić (2002) ima i *trenik*. Navedenih 36 naziva (a bilo bi ih više da su uključene inačice u dvočlanim nazivima koje uključuju *glasnik*, *fon*, *fonem*) smanjeno je nekolicinom spomenutih postupaka.

(4)	1. frikativ	J	I	S	TB	Š	
	2. frikativni glas			S			
	3. frikativni suglasnik	J		S	Ba	Br	

Prvi je izostavljanje dvočlanih naziva kada postoje jednaki jednočlani (djela u kojima se nalaze pripisana su uz jednočlani naziv u zagradama), čime su se i po tri naziva svela na jedan jer su se izgubile razlike poput *frikativni / tjesnačni glas i frikativni / tjesnačni suglasnik*, kao u (4), ostalo je samo *frikativ*. Tako je ukupno 8 parova i 6 trojnih inačica svedeno na po jedan naziv pa se ukupan broj smanjio na 15 od 36 djela u kojima se nalazi dvočlana inačica naziva. Ako nemaju jednočlanu, stavljena su u zagrade u (6), (7), (8) i (9).

(5)	1.i. produljeni glas	S
	1.ii. produžni glas	S
	2.i. treni glas / trenik	S
	2.ii. trveni glas	S
	3.i. trljani glas	S
	3.ii. trljajni glas	S

Drugi je postupak smanjivanja naziva za frikative bilo svođenje morfološko-tvorbenih inačica na jednu, katkad upotpunjenih i semantički. To se odnosilo na inačice *trljani* i *trljajni*, *treni* (*trenik*) i *trveni*, te *produljeni* i *produžni* (moglo je biti i *produženi* i *produljni*), u (5).

(6)	1. kontinuant	J		S		Br	1.
	2. trajnik	J		(S)			2.
	3. neprekidni glas	J	I			Br	M 3.
	4. produljeni glas			S			4.
	5. produžni glas			S			5.

Treći je izostavljanje naziva koji označavaju nadređenu kategoriju, dakle ne uključuju samo tjesnačnike, nego i druge glasove. To se odnosilo na nazive u (6) koji pokazuju odnos prema fazi držanja pojedinoga glasa (*trajnik*, *neprekidni glas*), te mogućnost trajanja faze držanja pojedinoga glasa (*produžni* i *produljeni glas*). Budući da se ta obilježja odnose i na neke zvanačnike i sve otvornike, jer su i oni trajni, neprekidni i produžni/produljeni, taj je naziv potreban za kategoriju suprotstavljenu kategorijama glasova koji su prekidni, nisu trajni i ne mogu se produžiti. Treba samo napomenuti da trajnost i neprekidnost, prema nekim fonološkim tumačenjima, nisu nužno sinonimi.

3.5. Postupci koji povećavaju broj glasova

Prikupljena građa pokazuje da se neki od navedenih postupaka redovito pojavljuju u usustavljivanju glasovnog nazivlja, navedeni su u (10). Jedni se pojavljuju radi nužde (npr. i, vii), drugi radi sustavnosti (ii, iv, vii), treći radi uporabe (iii), četvrti radi veće korisnosti (v, vi).

- (10)
- i. hrvatski naziv za stranu riječ (*tap* – *dotačnik*, *flap* – *okrznik*)
 - ii. hrvatski naziv za primljenicu (*frikativ* – *tjesnačnik*)
 - iii. jednočlani naziv za dvočlani ili višečlani (*otvorni glas* – *otvornik*; *aspirirani glas* – *haktanik*, *haknik*)
 - iv. dva naziva umjesto jednoga višeznačnoga (*konsonant* – *šumnik*, *zvonačnik*)
 - v. dva različita naziva i pojma za jedan (*sibilant* – *piskavac* i *šuštavac*)
 - vi. dva ili više naziva za jedan pojam s različitih aspekata njegove pojavnosti (*hrptenik* – *leđnik*, *te jedrenik* – *zastornik* – *pokrivnik*)
 - vii. naziv radi razgraničenja (*okluziv* – *zapornik*, *eksploziv* i *ploziv* – *praskavac*)

Osim njih katkad se pojavljuje i potreba za preuzimanjem stranih naziva radi sustavnosti. No katkad se pojavljuje i potreba za pravljenjem domaćega, ali i stranoga naziva – napravljena po uzoru na latinski i grčki (npr. spomenuti *rofon*) kako se ne bi proširio engleski naziv iz kojega drugoga jezika, poput engleskoga *R-like sounds*.

4. Zaključak

U ovome je radu navedeno tek nekoliko primjera od 605 analiziranih glasovnih naziva koji pokazuju kako se istim nazivom često nazivaju različite pojave, ali i kako je ista pojava promatra s različitih stajališta često spoznatljiva tek kada se promotre obilježja i uloga pojedinih glasova. Dakle, potrebno je usustaviti postojeće nazivlje u fonologiji, uključujući i fonetiku, ali i ponuditi hrvatske nazive za one glasove ili pojave za koje još hrvatski nazivi ne postoje. Odabir naziva za školsku i opću uporabu samo je jedan od važnih razloga da se to učini što prije. Sređivanje glasovnog nazivlja važno je kao preduvjet za razumijevanje glasovnih promjena u morfologiji i tvorbi riječi, za međujezična istraživanja (lingvistička, fonetska, razvojna psiholingvistička itd.), a unutar hrvatskoga jezika za različita istraživanja i usporedbe glasova (dijalekto-loška, idiolektna) – posebno zato da bi se uopće mogli poimati i prepoznati *novi* glasovi, odnosno glasovne inačice.

Literatura

- Babić, Stjepan. 1966. *Jezik*. Zagreb : Panorama. (Školski leksikon)
- Babić, Stjepan, i dr. 1991. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskog književnog jezika : Nacrta za gramatiku*. Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Globus.
- Barić, Eugenija, i dr. 1979. *Priručna gramatika hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb : Školska knjiga.
- Barić, Eugenija, i dr. 1990. *Gramatika hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb : Školska knjiga.
- Barić, Eugenija, i dr. 1995. *Hrvatska gramatika*. Zagreb : Školska knjiga.
- Barić, Eugenija, i dr. 1999. *Hrvatski jezični savjetnik*. Zagreb : Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Ivas, Ivan. 2004. Prikaz knjige Z. Jelaska »Fonološki opisi hrvatskoga jezika: glasovi, slogovi, naglasci«. *Govor XXI*:1, 65–75.
- Jelaska, Zrinka. 1997. *Poredbeni prikaz glasovne strukture hrvatskoga jezika*. Zagreb : Filozofski fakultet.
- Jelaska, Zrinka. 2004. *Fonološki opisi hrvatskoga jezika; Glasovi, slogovi, naglasci*. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada.
- Jelaska, Zrinka. 2005a. Jezik, komunikacija i sposobnost: Nazivi i bliskoznačnice. *Jezik 52*:4, 121–1.
- Maretić, Tomo. 1931. *Gramatika i stilistika hrvatskog ili srpskog književnog jezika*. II. popr. izd. Zagreb : Obnova.
- Muljačić, Žarko. 1972. *Opća fonologija i fonologija suvremenoga talijanskog jezika*. Zagreb.
- Simeon, Rikard. 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I–II*. Zagreb : Matica hrvatska.
- Težak, Stjepko, Stjepan Babić. 1994. *Gramatika hrvatskoga jezika : Priručnik za osnovno jezično obrazovanje*. 10., popravljeno izdanje. Zagreb : Školska knjiga.

To what? The otherness of phonological terms

Summary

This article deals with the principles of the developing of phonological terms, with special reference to terms of sounds and the origin of different terms in the field (loanwords, traditional terms, original terms).

Ključne riječi: hrvatski jezik, glasovno nazivlje

Key words: Croatian, phonological terms

